

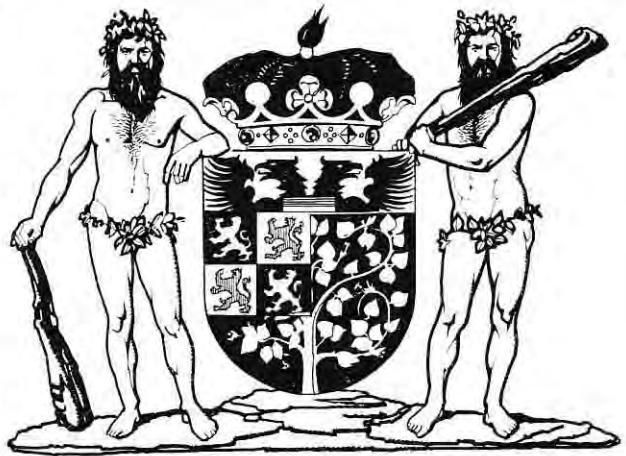
DE BOSSCHE PIJPENINDUSTRIE EN HAAR PRODUKTEN¹

door J.L.F.van den Hurk en E.Nijhof

In PKN nr.21 beschrijft de heer J.P.Brinkerink een collectie pijpen gevonden te St.Michielsgestel. Een groot deel van de pijpen waren voorzien van een bijmerk met een boom. Op grond van dit bijmerk schreef de heer Brinkerink deze pijpen toe aan het plaatsje Esch, hetwelk een boom in het wapen voert.

Vondsten van dergelijke pijpen, met dit bijmerk, in 's Hertogenbosch duiden er op dat deze hier vervaardigd zijn, de boom in het bijmerk is de boom uit het Bossche stads-wapen (afb.1).

Sinds 1977 is in 's Hertogenbosch een gemeentelijk archeoloog werkzaam. Tijdens diverse opgravingen en waarnemingen zijn een groot aantal pijpfragmenten aan het licht gekomen. Met de bestudering van de pijpen gevonden in de periode 1977-1980 is thans pas een bescheiden begin gemaakt. Een scherp omlind beeld van de variëteit in de gevonden pijpen bestaat nog niet. In het algemeen lijkt het beeld van de pijpvaardsten in 's Hertogenbosch niet veel af te wijken van het landelijke.

afb.1 Het wapen van de gemeente 's Hertogenbosch zoals is vastgesteld bij Koninklijk Besluit van 8 maart 1978, nr.54

Het is niet uitgesloten dat er in de 17e eeuw pijpmakers in 's Hertogenbosch werkzaam zijn geweest. Archiefonderzoek heeft tot op heden nog geen gegevens opgeleverd over pijpmakers in de 17e eeuw. Pas in de 19e eeuw zijn uit het archief gegevens bekend over een pijpenfabriek².

In juli 1810 vroegen Jean Norbert Coolen en Leonard Eras het bestuur van de gemeente 's Hertogenbosch toestemming tot het mogen oprichten van een pijpenmakerij (zie: bijlage 1 en 2). In datzelfde jaar vroegen ze aan het gemeentebestuur het wapen van 's Hertogenbosch te mogen gebruiken als merk voor hun pijpen. Het eerste jaar verliep de produktie blijkbaar voorspoedig

want in november waren er al 48 mensen in dienst. In de fabriek waren onder andere pijpmakersknechten werkzaam uit plaatsen waar al geruime tijd de pijpenindustrie bloeide. Uit Gouda waren afkomstig Pieter Korver en Catharina Bakker, uit Schoonhoven Arnoldus Murk, Petrus van Erp uit Gorinchem was waarschijnlijk familie van Jan van Erp en Kobus van Erp. In tegenstelling tot deze genoemde personen zijn Johannes de Molenaar en twee maal Johannes Andries Dumerniet (twee verschillende personen met dezelfde naam), allen Bosschenaren, met grote waarschijnlijkheid niet uit het pijpmakersvak afkomstig³. Er zijn twee trouwakten bekend: op 11 januari 1817 trouwde in Utrecht Johannes Andries Dumerniet met Anna Mackay. Als getuigen traden zijn collega pijpmakersknechten op. Dit waren Pieter Korver, Wilhelmus Ceroen, Frederic Marinus en Martinus Houdijk, van de laatste drie personen is niet bekend waar ze vandaan komen⁴.

Op 26 augustus 1823 trouwen in 's Hertogenbosch de Bosschenaren Wilhelmus Paulus (oud 26 jaar) met Gertrudis Ponsart (oud 25 jaar), beide pijpmakersknechten op de fabriek van Eras. Johannes de Molenaar en Eduard Osborn (tekent als Edward Osborn) treden als getuigen op⁵.

Aanvankelijk beperkte de tollinie een levendig handelsverkeer met het noorden; dit had gunstige resultaten voor de Bossche pijpenfabriek tot gevolg. In 1811 werd de tollinie opgeheven en kreeg men grote concurrentie van Hollandse pijpmakers, wat blijkt uit het feit dat Eras aan de overheid vroeg geen octrooirechten meer te hoeven betalen op de Friesche turf, die men als brandstof voor de oven gebruikte, dit om toch maar te kunnen blijven concurreren met de geïmporteerde pijpen. In 1812 wordt Eras als eigenaar van de fabriek genoemd (Coolen is blijkbaar een stille vennoot geworden). In 1817 ontstond er onenigheid met het Goudse pijpmakersgilde, omdat Eras ten onrechte Goudse merken zou gebruiken. De merken die Eras volgens de commissarissen van het Goudse pijpmakersgilde misbruikt had, waren: de gekroonde 16, de gekroonde 46 en de gekroonde PS. Tot een rechtszaak is het echter niet gekomen, waarschijnlijk omdat de bescherming van het merkenrecht beperkt was tot Holland. De genoemde merken zijn tot op heden nog niet gevonden.

In 1969/70 werd door een aantal verzamelaars een pijpenstort gevonden bij de Geertruisluis in de nabijheid van de fabriek van Eras in de Orthenstraat, waarin zich enige misbaksels bevonden. Uit de vondsten blijkt dat Eras inderdaad Goudse merken zette. Verreweg het meest voorkomend is het merk de gekroonde H, andere merken zijn: gekroonde 37, gekroonde 66,

gekroonde 77, gekroonde AB, de B, gekroonde ES, KIP, gekroonde WS, de both, de franse lelie en de gekroonde wijnton (afb.2)⁶. Evenals in Gouda wordt er op de zijkanten van de hiel een bijmerk geplaatst. Hier wordt als bijmerk de boom uit het wapen van 's Hertogenbosch gebruikt waaruit blijkt dat de aanvraag van 1810 is gehonoreerd. Het wapen wordt vereenvoudigd weergegeven als een boom op een schild of als boom alleen. Vaak wordt dit bijmerk vergezeld door sterretjes en nulletjes, ook wordt er dikwijls een S boven het bijmerk geplaatst, wat in Gouda de kwaliteit "slegte"(gewone) pijpen aanduidt. Als variant op het bijmerk komt ook een schild met verticale balk voor (afb.4)⁷.

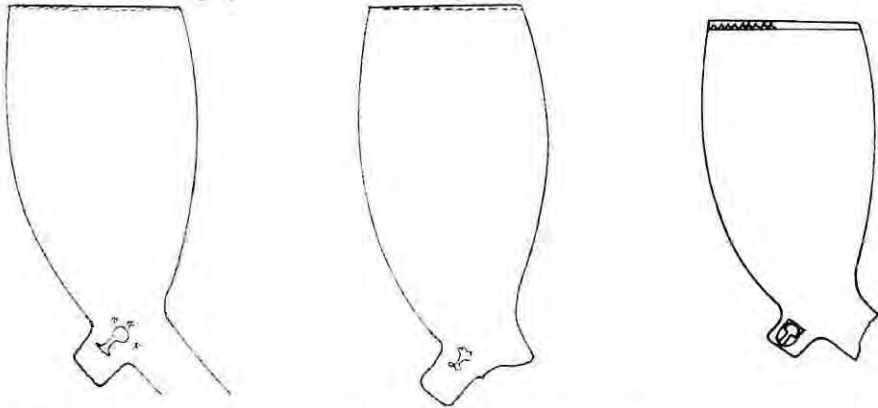
In de collectie van de heer Brinkerink bevinden zich een aantal merken: de hond, de D, de N, TS, de gekroonde 6, de gekroonde 36 en de gekroonde 69, die ook voorzien zijn van het Bossche bijmerk, deze merken zijn echter tot op heden uit

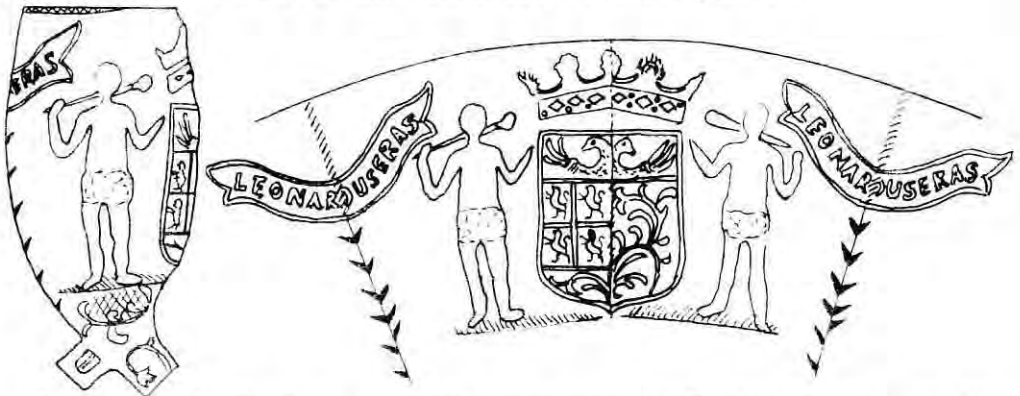
afb.3 Afbeelding voor reclamestroken van Eras.

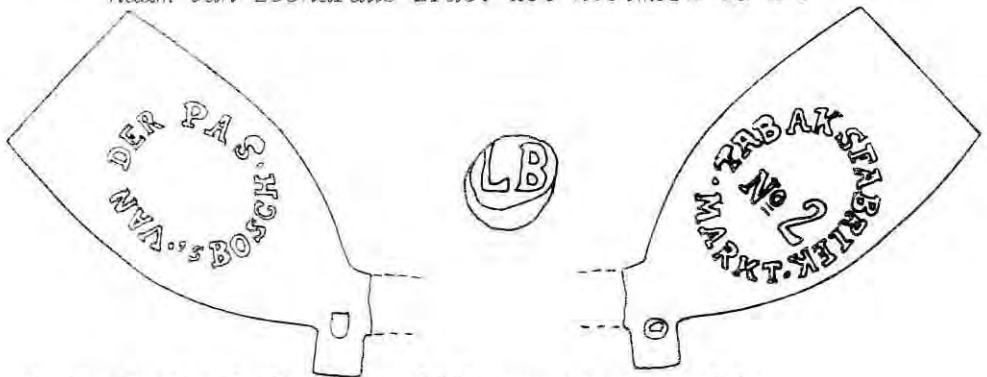
afb. 2. Merken geplaatst in de fabriek van Leonardus Eras

afb. 4. Modellen zoals die door Eras werden gemaakt

afb. 5. Versierde kop met het wapen van 's Hertogenbosch en de naam van Leonardus Eras. Het hielmerk is K¹P

afb. 6. Versierde kop, mogelijk een Bosch produkt

's Hertogenbosch onbekend.

Evenals in Gouda gebruikelijk is maakte Eras gebruik van reclamestroken bij de verpakking van zijn pijpen. In het blok had hij de mogelijkheid verschillende merken te plaatsen (afb.3)⁸. De pijpen zijn van het ovoïde type dat ook in Gouda voorkomt, de koppen van het Bossche type zijn echter iets plomper (afb.4). Een aantal koppen met het merk 'gekroonde AB' zijn van het slanke Goudse type, ook zijn er een aantal koppen gevonden met het wapen van Borssele, gemerkt met de gekroonde AB⁹. Deze zijn echter niet uit het stort zelf afkomstig maar uit het water van de Geertruisluis. Het is niet uitgesloten dat Eras deze pijpen uit Gouda heeft overgenomen, hij had immers pijpmakersknechten uit Gouda in dienst. Een argument hiervoor zou zijn dat de koppen met het wapen van Borssele in een vorm zijn vervaardigd waarvan de gravering zeer uitgesleten was en de vormnaden niet meer goed sloten. Een vorm van dergelijke kwaliteit zou in Gouda waarschijnlijk niet meer gebruikt worden.

Een geheel andere versierde pijpekop is zeker in de fabriek van Eras vervaardigd. Op de voorzijde staat het wapen van 's Hertogenbosch geflankeerd door twee wildemannen afgebeeld, op de achterzijde staat in een lint de naam "Leonardus Eras". Deze pijpekop draagt het merk K¹P (afb.5)¹⁰. Eveneens in de Geertruisluis is een pijpekop gevonden met het opschrift "VAN DER PAS 's BOSCH" op de linkerzijde, op de rechterzijde staat "TABAKSFABRIEK MARKT NO.2" (afb.6). Aangezien deze pijp niet het bijmerk met het wapen van 's Hertogenbosch heeft en als hielmerk LB is het moeilijk deze pijp aan de fabriek van Eras toe te schrijven. Het is echter niet uitgesloten dat deze pijp door een tweede pijpenfabrikant, namelijk Teunis van Eijk, is gemaakt.

In 1849 wordt Teunis van Eijk als pijpenfabrikant genoemd. Ook hij had problemen met zijn merken. Hij had het gemeentebestuur gevraagd bepaalde merken te mogen gebruiken, wat hem werd toegestaan. Na protest uit Gouda bleek dat sommige merken niet of nauwelijks van bestaande Goudse merken te onderscheiden zijn. Of dit toeval is kunnen we eigenlijk alleen maar gissen. De merken die hem toegekend zijn, waren: het groentenmeisje (in Gouda: het melkmeisje), de schol (in Gouda: de both), de geit onder de boom (het lam onder de boom in Gouda), de ongekroonde WS, de ongekroonde 51 en de schermmeester (tegen de laatste drie merken maakte men in Gouda geen bezwaar). In de vijftiger jaren waren de resultaten van de pijpenfabricage wisselend zo als blijkt uit de verslagen van de toestand der Gemeente 's Hertogenbosch. In 1866 wordt er geen melding meer gemaakt

van een pijpenfabriek, zodat mag worden aangenomen dat de fabricage in de voorgaande jaren gestaakt is. Van deze fabriek zijn tot op heden nog geen pijpen bekend geworden, het is mogelijk dat de vervalsingen zo goed zijn dat ze niet te onderscheiden zijn van de Goudse producten.

Genealogische gegevens betreffende de familie Eras¹¹.

Uit het huwelijk van Leonardus Eras en Johannes Maria van Gils (8 mei 1797 te Tilburg) worden elf kinderen geboren. Van de elf kinderen zijn er vijf bekend die als pijpenfabrikant hebben gewerkt namelijk:

- Joannes (gedoopt te Helvoirt, 22-1-1798). Hij was aanvankelijk pijpenfabrikant, later koopman. Hij overlijdt te Dordrecht op 23-4-1859.
- Carolus (gedoopt te Helvoirt, 28-5-1799). Hij vertrekt op 1-5-1846 naar Lille, op dat moment is hij pijpenfabrikant. In 1846 wordt hij vermeld als pijpenfabrikant, wonende te Marcq bij Lille.
- Arnoldus (gedoopt te 's Hertogenbosch, 21-3-1801). Hij heeft de volgende beroepen uitgeoefend: winkelier, bakker, pijpmaker en later weer bakker. In 1864 wordt hij genoemd als pijpenfabrikant. Hij overlijdt 15-7-1883 te 's Hertogenbosch.
- Franciscus (gedoopt te 's Hertogenbosch, 6-7-1807). Hij was eerst pijpmaker, vervolgens herbergier. Hij overlijdt te Vught 13-9-1897.
- Cornelis (geboren te 's Hertogenbosch, 21-9-1812). Hij wordt in 1864 genoemd als pijpenfabrikant te Lille.

Graag zouden wij in contact komen met mensen die produkten uit de fabriek van Eras hebben gevonden buiten 's Hertogenbosch om een indruk te krijgen van het verspreidingsgebied van deze fabriek.

Dienst Gemeentewerken 's Hertogenbosch
Burg. Loeffplein 5
5211 RX 's Hertogenbosch

Bijlage 1: Aanvraag tot de oprichting van de pijpenfabriek.

Notulen van Burgemeester en Wethouders van 2 January tot 13 July 1810. 10-7-1810, nr.9

Is gelezen de Rekweste van Jan Norbert Coolen en Leonardus Eras, inwoonende Burgers dezer Stad, aan den Heer Prefect van het Departement van de Monden van den Rhijn gepresenteerd en door dezelve bij marginaal Appointement van den 3^d July 1810

aan den Burgemeester gerenvoyeerd om Rapport, houdende verzoek om Permissie tot het oprigten van een Fabriek van Pijpen en Aardewerk in hunne geïsoleerde Gebouwen op het Orteneinde binnen deze Stad. En is hetzelfde in handen van de Commissie tot het Beleiden om Rapport.

Bijlage 2: Toekenning van de aanvraag.

Verbaal van de Maire tot Decemb. 1810. 31-7-1810, nr. 212

De Maire gehoord hebbende het Rapport ingevolge Deliberatie van den 10° dezer No. 9 op Rekweste van J.N. Coolen en L. Eras inwoonende Burgers dezer Stad, aan den Heer Prefect gepresenteerd, en door denzelfden aan den Maire gerenvoyeerd om Rapport houdende verzoek om Octroy tot het oprigten eener Pijpen en Pottenbakkerij. Arresteert het navolgende Rapport, het welk in de margine van het Rekwest zal worden geschreven en aan den Prefect toegezonden.

De burgemeester van de stad 's Hertogenbosch die een bezoek heeft laten brengen aan het gebouw waarin de inzenders voorstellen een pijpen- en aardewerkfabriek te vestigen, heeft de eer mijnheer de Prefect erop opmerkzaam te maken, dat volgens het rapport dat voor hem gemaakt is, dit gebouw beslist geen vrijstaand gebouw is en dat gezien de situatie en de wijze van vestigen, er geen sprake van is, dat die geen brandgevaar opleveren. Niettemin, omdat het erg moeilijk is voordat een onderneming waar men ovens en stookplaatsen nodig heeft en de mogelijkheid om bij voorbaat te beoordeelen of alle voorzorgsmaatregelen ter voorkoming van brand zijn genomen, gezien het feit, dat een pijpen- en aardewerkfabriek nooit heeft bestaan in deze stad en dat dientengevolge de wijze volgens welke deze ondernemingen gebouwd dienen te worden onbekend is, moet men veronderstellen, dat de inzenders bij de vestiging van hun fabriek erop toezien, dat alle voorzorgsmaatregelen die hier nodig zijn en die gelden in fabrieken van deze aard in Holland, in acht worden genomen. In aanmerking genomen het grote belang om de vestiging van fabrieken en manufacturen te vergemakkelijken, vooral van een dergelijke pijpen en aardewerk, onderteken ik met het advies dat het verzoek van de inzenders zou kunnen worden gehonoreerd, zonder de uitdrukkelijke bepaling, dat zij en hun opvolgers zich moeten houden aan de wetten en regelingen voor brandpreventie van de politie of die ingevolge zouden kunnen worden vastgesteld, en dat zij zich onderwerpen aan het in acht nemen van alle voorzorgsmaatregelen die ingevolge nodig geacht kunnen worden door de burgemeester of de

opzichters van de brandspuiten om dit noodlottige ongeval te voorkomen.

's Hertogenbosch, 31 juli 1810
de burgemeester

Noten

- 1 Dit artikel is, op bepaalde punten uitgebreider, eerder verschenen in: H.L.Janssen (ed.) 1983, Van bos en stad. (Uitgave Gemeentewerken 's Hertogenbosch. Hoofdstuk 21, pag. 229-236).
- 2 Don Duco, 1978. Pijpmakers in 's Hertogenbosch. Pijpelijntjes 4, nr.3
- 3 Zie: De volkstelling van 1822. Boschboombladeren 1972, 8-9
- 4 Met dank aan P.Smiesing, Utrecht, die zo vriendelijk was deze gegevens beschikbaar te stellen.
- 5 Register Burgerlijke Stand 1823.
- 6 De vondsten bevinden zich in een particuliere collectie te 's Hertogenbosch.
- 7 Zie J.P.Brinkerink, 1983. Het is niet allemaal Gouds wat er blinkt. PKN 6e jrg. nr.21. Op pagina 18 vertonen de eerste drie afbeeldingen het wapenschild met boom, de vierde afbeelding is het wapenschild met de balk.
- 8 Met dank aan F.Stoffer, Douwe Egberts Museum Utrecht.
- 9 Zie F.H.W.Friederich, 1975. Pijpelogie. Vorm, versiering en datering van de Hollandse kleipijp. Pag.108, afb.23 en 7.
- 10 Zie voor vergelijkbare pijpen: M.Koolen. Tabakspijpjes 1600-1900, pijpvaardsten uit Grave, Velp en Escharen.
- 11 Met dank aan Ir.Th.P.J.van Herwijnen, 's Hertogenbosch die zo vriendelijk was de genealogische gegevens met betrekking tot de familie Eras beschikbaar te stellen.
- 12 Met dank voor de vertaling uit het Frans (het niet cursief getypte gedeelte) door Drs.J.E.Dilz, Utrecht.

-+++++

Voor u gelezen....

Een hartstochtelijke pijpenrookster leefde nog kort geleden in Parijs. Zij heette Bide en was op het pijpenrooken zóó verzot dat zij zich zelfs niet ontzag tabakspijpen uit de winkels te ontvreemden. In hare woning werden niet minder dan 2600 stuks gevonden, allen met meerschuimen koppen en 39 daarvan waren goed doorgerookt.

Uit: De tabak en het rooken, ernst en scherts uit de cultuurgeschiedenis. Naar het Duitsch van Hermann Pilz door J.H. (omstreeks 1900)